

*Людміла Дучыц
Ірына Клімковіч*

МІФАЛАГІЗІРАВАННЯ ІМЁНЫ Ў НАЗВАХ ПРЫРОДНЫХ САКРАЛЬНЫХ АБ'ЕКТАЎ БЕЛАРУСІ

У традыцыйнай народнай культуры асабістыя імёны займаюць важнае месца. Яны надзяляюцца магічнымі ўласцівасцямі, якія прысвойваюцца не толькі людзям, але і жывёлам, рэчам, прыродным аб'ектам. Нягледзячы на тое, што на імёны значныўплыў аказала хрысціянская культура, яны захавалі рысы дахрысціянскай міфапаэтычнай традыцыі, згодна якой імя валодае міфалагічнымі і рытуальнымі (магічнымі) якасцямі, заснаванымі на веры ў сакральнае [38, 408 – 413; 39, 597 – 624].

У назвах прыродных сакральных аб'ектаў шэраг імёнаў звязаны з т. зв. «асноўным» міфам, сюжэт якога – канфлікт паміж галоўным богам Грымотнікам і яго праціўнікам Змеем з-за жонкі Грымотніка, якая здрадзіла мужу са Змеем. Даследчыкі славянскай міфалогіі В. У. Іванаў і У. М. Тапароў лічаць, што гэты міф найбольш поўна захаваўся менавіта ў Беларусі [21, 164]. У беларускай ландшафтнай міфалогіі шмат імёнаў, якія кадзіруюць Грымотніка і яго жаночую пару. У якасці Грымотніка ў старадаўнія часы выступаў **Пярун**. Адсюль пайшлі і такія назвы, як Перунова Гара, Перуноўка, Пярунка, Перынова Гара і інш. Пазней гэты бог стаў табуіравацца імем **Ілля**, якое ў хрысціянстве мае адносіны ўжо да Святога Іллі. Імя Ілля ў беларускіх чарадзеіных казках звязваецца з Іллём-багатыром, які ўступае ў паядынак са Змеем і перамагае яго [43, 295 – 306].

Прыгадаем легенду пра высокую Ільінскую Гару ў г. Бялынічы на Магілёўшчыне, у якой распавядаецца, што ў 1240 г., калі на Кіеў напалі татары, чатыры манахі з Кіева-Пячорскай Лаўры ўзялі з сабой старадаўнюю візантыйскую ікону і паплылі ўверх па Дняпры, а потым па Друці і спыніліся на высокай гары. Уначы здарыўся цуд – ікона заззяла чароўным святлом. Манахі палічылі, што Божая Маці дае ім знак заснаваць паселішча. Яны так і зрабілі: пабудавалі манастыр з царквой Святога Іллі [16, 1 – 21]. Ільінская Гара (Ільінуха) ёсць пры дарозе з горада Сянно ў вёску Абольцы Талачынскага раёна. З-пад гары выцякае крыніца. У гарадскім пасёлку Радашковічы Маладзечанскага раёна на Ільінскай Гары пабудаваны храм, і раней пад гарой адбываліся вялікія фэсты [2, №156]. Ільінскія крыніцы ёсць каля вёскі Стайкі Ушацкага раёна [2, №29], вёскі Радуша Жлобінскага раёна [2, №101], вёскі Гамарня Быхаўскага раёна [2, №40]. У дзень Святога Іллі і ў наш час каля гэтых крыніц ладзяцца фэсты і праходзяць набажэнствы.

Даволі часта ў назвах прыродных аб'ектаў фігуруе імя **Юр'я**. Ёсць у нашай краіне Юравы Горы (Віцебск, вёска Крэва Смаргонскага раёна) або Юркава ці Юр'еўская Гара, Юр'еўскі Калодзеж, Юр'еў Востраў і г. д. Выказвалася меркаванне, што фальклорны асілак Юр'я, які ў язычніцкія

часы выступаў у вобразе Грымотніка або Ярылы і змагаўся са сваім хтанічным праціўнікам Вялесам у вобразе Цмока або Змея, ужо ў хрысціянскай міфалогіі працягвае сваю барацьбу і перамагае ніжэйшае боства. На Юр'евай Гары ў Віцебску некалі стаяла царква Святога Георгія, а з-пад гары выцякала святая крыніца, над якой пазней збудавалі капліцу. У дзень Святога Юр'я тут адбываліся фэсты. Каля вёскі Асташын Карэліцкага раёна і вёскі Крэва Смаргонскага раёна захаваліся горкі з назвай Юр'ева Гара. Свята Юр'я адзначалі на гары Весялуха каля вёскі Леанардава Мядзельскага раёна. Яшчэ і цяпер тут засталіся рэшткі ўніяцкага, а пазней каталіцкага храма [13, 11 – 12].

На наш погляд, у беларускім фальклоры і тапаніміцы Грымотніка кадзіруе і такі персанаж, як **Ян (Янка, русіфікаваны варыянт – Іван)**, які асацыіруецца ўжо з хрысціянскім **Святым Янам**. У паданні пра Расколату Камень каля в. Якімовічы Слонімскага раёна гаворыцца пра асілка Янку, які змагаўся са Змеем за сваю нявесту і перамог яго [25, 69, 70 – 106]. У беларускіх чарадзейных казках асілак Янка (або Іван-дурань, Івашка і г. д.) таксама змагаецца са Змеем або Цмокам. На вяршыні Гары Святога Яна каля вёскі Смаляры Барысаўскага раёна да 1940 года знаходзілася капліца гэтага святога з яго скульптурай, памерам у рост чалавека. Каля некаторых крыніц Святога Яна таксама месціліся выявы гэтага святога (вёска Рогавыя Мінскага раёна і вёска Бабруйшчына Глыбоцкага раёна). На Святога Яна адбываліся фэсты ў вёсцы Клінавое Шаркаўшчынскага раёна, вёсцы Гентава Мёрскага раёна, вёсцы Любча Барысаўскага раёна і інш. [2, № 134, 159; 13, 80, 85]. Сустрэкаюцца і ўзвышшы з назвай Іванава Гара. Прыкладам, каля вёскі Дуброва Лельчыцкага раёна на Іванавай Гары нібыта пахаваны селянін Іван, які меў тут на дрэве пчолы, але па неасцярожнасці зваліўся і забіўся. З днём Святога Яна звязана ўзвышша ў наваколлі вёскі Гайна Лагойскага раёна Мінскай вобласці. Гэта Іванішчына Гара [34, 151; 27, 344]. Існуе легенда пра Янкаў ясьень на Лысай Гары каля вёскі Лысая Гара Мінскага раёна, дзе хлопец Янка змагаецца з нячысцікамі, якія апанавалі дрэва на ўзгорку, і перамагае іх [13, 15].

Ад асабістага імя Іван паходзяць і некаторыя беларускія тапонімы. Гэта Іванава цяперашняя Брэсцкая вобласць, якое на карце XVI ст. значыцца як мястэчка Янаў, Іван-Бор – у Лепельскім, Іванцова – у Верхнядзвінскім, Івахнава – ва Ўшацкім, Івашкава – у Аршанскім, Івашова – у Глыбоцкім раёнах Віцебскай вобласці, Івахнавічы і Івацэвічы – на Брэстчыне; Івашкавічы – у Петрыкаўскім раёне Гомельскай вобласці і ў Зэльвенскім раёне Гродзенскай вобласці [28, 174 – 175].

Трансфармацыяй імя Грымотніка з'яўляюцца імёны **Сідар, Карп, Кандрат, Сямён, Пахом** і інш. Жаночы персанаж асноўнага міфа выступае пад імёнамі **Мар'я, Мара, Марына, Марэна, Макрына, Малання** [41, 47]. З мужчынскіх імёнаў часцей за ўсё фігуруе **Сідар**, які лічыцца першым памерлым чалавекам. Ён не толькі першы нябожчык, але і апякун царства

памерлых. У традыцыйнай культуры паўночнай Беларусі распаўсюджана масленічнае рытуальнае пахаванне дзеда Сідара [23, 196 – 203; 10, 352 – 353]. Ёсць горы з назвамі Сідарава Гара, Сідараў Курган. Каля вёскі Спігальшчына ў Міёрскім раёне на Сідаравай Гары знаходзіцца курганна-жальнічны могільнік пач. II тыс. [11, 129]. У г. п. Івянец Валожынскага раёна на Сідаравай Гары размешчаны сучасны могільнік. Сідараву Гару на Мазырскім Палессі легенда звязвае з нейкім Сідарам, які калісьці жыў на гары [22, 178]. Сідар згадваецца ў легендах аб з’яўленні цудадзейных абразоў ці самой Божай Маці. На Мар’інай Горцы каля вёскі Навасёлкі ў Пухавіцкім раёне абраз Божай Маці нібыта аб’явіўся хвораму жыхару вёскі Лядцы Сідару. Ён вылекаваўся і на гары пабудаваў царкву. Набажэнства там спраўлялі кожную першую маладзіковую нядзелю [32, 77; 35, 13 – 17]. У смаленскіх казаннях апавядаецца пра волата Сідара, першапаясенца і заснавальніка вёскі Сідарок былога Раслаўскага павету на Смаленшчыне. Быццам яго агромністае «тапарышча» ад сякеры захоўвалася у вясковай капліцы да канца XIX ст. [6, 302; 34, 52].

Існуе легенда пра **Карпаву Гару** каля вёскі Белая Мазырскага раёна, што на гары жыў вядзьмак Карп, які ні з кім не кантактаваў: усе яго пазбягалі, таму што баяліся [34, 160; 22, 92]. Таксама ёсць легенда і пра аднайменную гару каля в. Ціманава Клімавіцкага раёна, быццам там даўней жыў дзед Карп.

Шэраг прыродных аб’ектаў носіць назвы з імем **Кандрат**. Ёсць Кандратава Гара, Кандратаў Роў і інш. У Завалочыцах Глускага раёна пра Кандратаў Роў легенда расказвае, што там раней жыў разбойнік Кандрат, які рабаваў людзей [36, 92, 95].

Легенды пра разбойнікаў і рабаўнікоў даволі пашыраны ў нашай краіне. Так, каля вёскі Адноча былой Міхайлаўскай гміны (тэрыторыя цяперашняй Польшчы) расказвалі пра разбойніка **Мацейку**, які жыў на гары, названай ягоным імем. Разбойнік нічога не баяўся, рабаваў купцоў на людным гасцінцы, нападаў на чаўны і лодкі, якія праплывалі па рацэ Нарва (Нараў) – правы прыток Буга, басейн Віслы. А каб зручней было пераймаць падарожных, прымусіў Мацейка сваіх палонных пракапаць новае рэчышча, і з таго часу рака паплыла пад самай гарой. Потым разбойнік загадаў замураваць сябе жыўцом на гэтай гары разам з загінуўшай паланянкай [27, 346 – 347]. На тэрыторыі былога Ваўкавыскага павету згадваецца **Мацейкава Гара**. Пра яе легенда расказвае, што некалі ў Ваўкавыску быў Мацей, якога засудзілі за нейкае зладзейства. Ён збег і на высокай гары сярод лесу зрабіў сабе зямлянку [27, 305]. Каля вёскі Ахрэмаўцы на Браслаўшчыне існуе вялікая гара пад назвай **Мацешская Гара** [2, №136].

Сустрэкаюцца на Беларусі і ўзгоркі пад назвай **Рымшава Гара**: на Смалявіччыне, а таксама паміж Заполлем і Навасёлкамі Петрыкаўскага раёна. Паводле адной легенды, на гары, якую акалялі непраходныя балоты і хмызняк, хаваўся адважны хлопец **Рымша**, які не раз помсціў злоснаму

пану за здзекі над прыгоннымі сялянамі. Паводле другой, на гары стаяў хутар, і там жыў нелюдзімы і дзікаваты Рымша, кажуць, нават нямы, бо ніхто ад яго слова не чуў, але прыгожы і багаты. Праўда, пасля ягонай смерці ніхто не знайшоў ніякага багацця [2, №121].

Відавочна, што Мацея і Рымшу збліжае тое, што абодва былі разбойнікамі і жылі на ўзгорках, прыкладам, як легендарны разбойнік **Машэка**, логава якога нібыта было на гары Машэкаўка або Машэкскай Гары, адкуль ён ладзіў разбойныя напады на купцоў і другіх багатых людзей. Потым на месцы, якое пазней дала пачатак гораду Магілёву, ён быў забіты і пахаваны (сёння там знаходзяцца гарадскія могілкі). Згодна з паданнем, Машэка меў волатаўскі рост і такую ж сілу: выварочваў з каранямі дрэвы, адной рукой спыняў экіпажы. Іншымі словамі, Машэка быў волатам [27, 276 – 277], як і князі-багатыры **Серык** і **Чэнчык**. Паводле легенды, яны жылі непадалёк ад в. Вялікія Нямки ў Веткаўскім раёне на адпаведных іх імёнам гарах – Серыкавай і Чэнчыкавай [34, 70 – 71]. Магчыма, што Рымша і Мацей у народным уяўленні мелі волатаўскія рысы і таксама, як пералічаныя вышэй міфічныя волаты, кадзіравалі бога Грымотніка. Толькі змагаліся ўжо не з міфічным Змеем, а з тымі людзьмі, якія ўвасаблялі ліха.

На тэрыторыі Беларусі сустракаюцца ўзгоркі пад назвамі **Мар’іна Гара**, **Марысіна Гара** і падобныя. Пра Мар’іну Горку ў Пухавіцкім раёне існуе яшчэ легенда, дзе гаворыцца, што на гары ляжаў камень, якому пакланяліся язычнікі і каля якога ладзілі гульні. Калі хрысціянскі святар асвяціў гэтае месца, то гара раскалолася і камень праваліўся [44, 156; 46, 224 – 225]. Каля вёскі Верхлес і вёскі Гудавічы Чэрвенскага раёна Святая Гара мае яшчэ і назву Мар’іна Горка. На вяршыні гары ляжыць камень-следавік са следам нагі Богамацеры, або «Слядком Магдаленкі». Па легендзе, тут праходзілі тры Багародзіцы. Адна павярнула ў Дудзічы, другая – у Навасёлкі, а трэцяя, перад тым як пайсці ў Ляды, адпачывала на камені і пакінула след [17, 195 – 196; 2, № 13, 18; 47, 690].

Горы пад назвамі «Марына Горка» ёсць непадалёк ад вёскі Пескі Мастоўскага раёна, каля вёскі Бершты Шчучынскага раёна, каля вёскі Скрундзі Дзятлаўскага раёна [26, 206]. На беразе Лукомльскага возера ў Чашніцкім раёне ёсць Мар’іна Горка. У народзе лічыцца, што назва паходзіць ад імя чараўніцы Мар’і. Пра аднаіменную гару каля вёскі Міхалова ў гэтым жа раёне распавядаюць, што там ваявала і пахавана нейкая Мар’я [29, 28]. У вёсцы Млынок Петрыкаўскага раёна ёсць Мар’іна крыніца. Паводле падання, каля крыніцы жыла некалі дзяўчына Мар’я, жылло якой падчас нейкай вайны было знішчана. Але крыніца засталася і працягвае адорваць людзей чыстай вадой [34, 35].

Гарадзішча каля вёскі Цясты ў Верхнядзвінскім раёне раней называлі Марысіна Гара, а потым сталі зваць Марыніна Гара. Паводле легенды, за Нясвіжскім замкам знаходзіцца стары парк пад назвай Марысін. Нібыта тут

памерла ад няшчаснага кахання і пахавана Марыся, дачка аднаго з князёў Радзівілаў. Сцвярджаюць, што быў у парку і фантан-крынічка, які меў назву Марысіны слёзы [27, 259].

Каля вёскі Пеляса Воранаўскага раёна, на гары Маруленя-Гара, паводле легенды, пахавана княгіня Маруленя. На вяршыне яшчэ не так даўно ляжаў святы камень з паглыбленнямі ў выглядзе талерак. Гара была сапсавана, і камень знік [2, № 53].

У Шумілінскім раёне знаходзіцца ўзгорак пад назвай Маланка. Па легендзе, там жыла жанчына Малання, якая ведала шмат звычайў, песень і якую вельмі паважалі [8, 6 – 7]. У горадзе Крычаве крыніцу называюць Маланіна крыніца. Ёсць назвы Маланін Рог і падобныя да таго. Каля вёскі Дзеракі (Горная) ў Вілейскім раёне пра Мар’янін Луг расказваюць, што некалі на беразе заклятай рэчкі ў хатцы з адным акенцам жыла варажбітка Мар’яна [20, 72].

У ваколіцах Задзеўскага возера на Пастаўшчыне распавядаюць пра рэальную асобу – Мальвіну Мушынскую, якая нарадзіла пану дачку, а ён за гэта пабудаваў ёй хату ў в. Задзеўе і падараваў возера Задзеўскае. Мальвіна была скрытная, мела нейкія таямніцы, умела варажыць; у сваім возеры купацца дазваляла ўсім, а вась лавіць рыбу забараняла і пільна сачыла за гэтым. У дадзеным выпадку відавочна налажэнне рэальных гістарычных фактаў і асоб на паўзабыты сюжэт старадаўняй легенды пра жанчыну-валатоўну ці нейкае жаночае боства [33, 13].

Паблізу вёскі Пярэжыр Пухавіцкага раёна на колішняй Прошчы (паклонным месцы) каля цэркаўкі яшчэ да канца 1930-х гадоў стаялі два камяні: **Мар’я і Дзям’ян**. Камень Мар’я быў каля самага храма, а камень Дзям’ян – крыху на аддаленні. На Прошчу хадзілі на Маладзік, Спас, Прачыстую. Спачатку падыходзілі да Мар’і і раскладалі дары (абракаліся). Каменю ахвяравалі сала, яйкі, ручнікі, палотны, хлеб, грошы, жывых парсючкоў і іншую жывёлу. Дзяўчаты даравалі пярсцёнкі і пацеркі, прасілі даць нарачонага [7, 23 – 24; 30, 90 – 92]. Потым тройчы на каленях абпаўзалі вакол храма, вярталіся да каменя, цалавалі яго і прасілі пазбавіць ад хвароб, даць добры ўраджай. Пра гэтыя камяні зафіксавана дзве легенды. Па адной з іх, на Вялікдзень Дзям’ян пайшоў араць поле, а Мар’я панесла яму абед. За працу ў святочны дзень Бог пакараў грэшнікаў і ператварыў іх у камяні. Па другой легендзе, Дзям’ян і Мар’я ратаваліся ад патопу іплылі ў лодцы. Каля ўзгорку іх прыбіла да берага. Ім нельга было азірацца, пакуль не спадзе вада. Раптам ляснуў гром, яны не вытрымалі, азірнуліся і скамянелі [30, 90 – 92]. Мар’я тут выступае як Божая Маці, а Дзям’ян – як божы каваль (своеасаблівая трансфармацыя Грымотніка) і як ахоўнік сям’і [21, 163].

Акрамя Мар’і ў фальклоры сустракаецца і другая чараўніца і дзевачка – валоўна **Дарота**. Паводле легенды, такі персанаж жыў на Дароцінай Гары, што каля вёскі Канчаны Верхнядзвінскага раёна. Быццам валоўна перакідвалася рознымі рэчамі з іншай чараўніцай і валоўнай,

якая жыла на аддаленым востраве Асвейскага возера. Па другой версіі, Дарота ваявала з кімсьці на сваёй гары, там яе забілі і пахавалі [29, 36 – 44].

У некаторых легендах пра сакральныя камяні фігуруе імя **Сцяпан**. Паводле думкі даследчыкаў В. У. Іванава і У. М. Тапарова, Сцяпан выступае як трансфармацыя Грымотніка [21, 119 – 120]. Э. М. Зайкоўскі лічыць, што Сцяпан тоесны Змею – праціўніку Грымотніка і хрысціянскаму займенніку Вялеса. Камень Сцяпан ў вярхоўях Віліі каля вёскі Краснікі Докшыцкага раёна – гэта, па адной легендзе, скамянелы за працу на Вялікдзеньбараты, а па другой – камень-кравец (напрыклад, як камень каля вёскі Высокі Гарадзец Талачынскага раёна). Камяні-краўцы ў беларускім фальклоры паяднаныя з хтанічным боствам – Вялесам [18, 10 – 11].

У Беларусі шмат тапонімаў, якія паходзяць ад уласнага імя Сцяпан. Гэта вёска Сцяпанавічы (Гарадоцкі раён Віцебская вобласць), пасёлак Сцяпанаў (Добрушскі раён Гомельскай вобласці) і хутар Сцяпанаў (Краснапольскі і Чэрыкаўскі раёны на Магілёўшчыне), вёска Сцяпанаўка (Рэчыцкі раён Гомельскай вобласці), пасёлак Сцяпанаўка (Бялыніцкі і Глускі раёны Магілёўскай вобласці), вёска Сцяпаненкі (Лёзненскі раён Віцебскай вобласці), вёска Сцяпанікі (Полацкі раён Віцебскай вобласці), пасёлак Сцяпанькава (Быхаўскі раён Магілёўскай вобласці), вёска Сцяпашкаўшчына (Талачынскі раён Віцебскай вобласці), вёска Сцяпкова (Аршанскі раён Віцебска вобласць), вёска Сцяпы (Жлобінскі раён Гомельскай вобласці) [28, 358 – 359].

Сцяпан фігуруе ў легендзе пра крыніцу і камяні каля в. Кліны Слаўгарадскага раёна. Расказваецца, што волаты **Сцяпан і Марка** былі закаханы ў валатоўну Кацярыну. Кацярына, якой больш падабаўся Сцяпан, сказала, што стане жонкай таго, хто далей кіне камень. Хлопцы кінулі камяні, і камень Марка апынуўся далей. Кацярына ступіла на Сцяпанаў камень і пакінула след, а на камені Марка засталіся сляды ад пальцаў яго рук. Валатоўна, каб не ісці замуж за нялюбага Марка, бразнулася з каменя, разлілася вадой і потым выскачыла з-пад зямлі – так з’явілася крыніца Сіні Калодзеж [27, 400; 2, № 54].

У легендзе волаты Марк і Сцяпан выступаюць як супернікі і антаганісты. І калі Сцяпан з’яўляецца хрысціянізаваным займеннікам Вялеса, то Марк, магчыма, сімвалізуе бога Грымотніка. Згодна з асноўным міфам, ён змагаецца за сферы ўплыву і жанчыну [25, 49 – 50]. Магчыма, таму ў міфалогіі Марк мае адносіны і да народнай метэаралогіі – ён распарадчык дажджу і з’яўляецца апекуном скаціны [1, 183 – 185]. У паўднёва-славянскіх фальклорных творах таксама гаворыцца пра багатырскія подзвігі Марка, але падкрэсліваецца хтанічная прырода вобраза: ён з’яўляецца волатам і сынам міфічнага змея. У іншых творах Марк сын караля, а яго маці – міфічная істота віла [42, 38]. Легенды пра волата Марка-каралевіча распавядаюць, што ў дзяцінстве ён быў кволым хлопчыкам, але пасля таго, як дапамог дзіцяці горнай вілы, быў надзелены

багатырская сілай. З тых часоў ён стаў непераможным у баях. Іншая версія легенды распавядае, як аднойчы Марк-каралевіч удзельнічаў у спаборніцтве па танцах з самімі віламі і перамог іх. У выніку вілы сталі ягонымі названымі сёстрамі і пачалі ім апекавацца [4, 337, 344; 5, 83 – 88, 90, 94].

У беларусаў з іменем Марка звязаны шэраг прыродных аб'ектаў. На Маркавай Гары каля вёскі Шасціснопы ў Чэрвенскім раёне знаходзіцца могільнік [2, №56]. Маркава Гара ёсць каля вёскі Навасады Свіслацкага раёна, на Магілёўшчыне, на Мазырскім Палессі і ў іншых мясцінах. На Мазыршчыне расказваюць, што на Маркавай Гары некалі была сядзіба Марка [22, 123]. На Кобрыншчыне ёсць Маркаў Лес, у Талачынскім раёне – Маркаў Вір. Каля святой крыніцы паблізу вёскі Кліны ў Слаўгарадскім раёне ляжыць Маркаў Камень.

Вышэй згадвалася **валатоўна Кацярына**, дзякуючы якой з'явілася крыніца Сіні Калодзеж. У беларускім фальклоры волаты і валатоўны згадваюцца ў якасці першых насельнікаў краю, дзякуючы якім з'яўляюцца элементы прыроды (балоты, рэкі, крыніцы, камяні) і культуры (гарадзішчы, курганы). У большасці легенд пра валатоўнаў прасочваецца іх сувязь з вільгацю і зямнымі водамі. Гэта дае нам падставу сцвярджаць, што ў вобразе Кацярыны мы маем справу з жаночым боствам плоднасці [25, 49].

На тэрыторыі Беларусі сярод помнікаў археалогіі даволі шмат назваў з іменем Кацярына: Валы Кацярыны, Акопы Кацярыны, Каціна Гара, Кацярынінскі Курган, Кацярынінскі Калодзеж, Кацярынінскі Крыж і інш. Легенды звязваюць такія назвы з рускай царыцай Кацярынай II, у гонар якой гарадзішча было насыпана салдатамі. Але многія даследчыкі лічаць, што ў народнай свядомасці беларусаў пазнейшы вобраз рускай царыцы накладўся на старадаўні вобраз нейкага жаночага боства або валатоўны Кацярыны, які звязаны са старажытнейшым культам плоднасці. На карысць гэтага можа сведчыць і легенда пра гарадзішча у в. Славечы Ельскага раёна. Тут гаворыцца, што гарадзішча было ўзведзенае ў гонар нараджэння ў Кацярыны сына [12, 343].

Апроч Кацярыны, у фальклоры беларусаў узгадваюцца такія міфалагічныя персанажы, як **Акуліна (Куліна)** і **Улляна**. Як вядома, у вытоках ракі Віліі, паміж вёскай Краснікі і вёскай Баяры Докшыцкага раёна, знаходзяцца культавыя аб'екты: камень Сцяпан і сасна Куліна. Паводле легенды, некалі яны былі людзьмі – мужам і жонкай, якія выйшлі працаваць на Вялікдзень. Бог пакараў іх за гэта: ператварыў у камень і дрэва. Па другой версіі легенды, Куліна ператварылася ў азярцо. Каля вёскі Мохаві Лоеўскага раёна Гомельскай вобласці ёсць узвышша пад назвай Кулініна Гара.

Яшчэ адналегенда сцвярджае, што жаночай парай Сцяпана з'яўляецца Улляна або Вялляна (Вулляна). Паводле твора, Сцяпан, каб дамагчыся кахання Вулляны, па парадзе чорта адрокся ад Бога. У выніку чорт быў забіты грамавой стралой, а Сцяпан зрабіўся каменем. Тады Вулляна абняла

камень і заплакала, з яе слёз і ўтварылася рака Вілія [27, 367 – 369; 30, 135 – 140; 19, 262 – 270].

Улляна і Куліна з'яўляюцца замяшчальнікамі нейкага жаночага міфалагічнага боства, якое адказвае за вільгаць і плоднасць, а таксама жаночай парай Сцяпана – табуіраванага старажытнага хтанічнага боства Вялеса, які ў легендах прымае вобраз вужа або змея. Вядомыя і беларускія замовы, дзе фігуруюць змяхі Куліна і Вулляна.

З жаночых персаналій цікавасць ўяўляе **Варвара**. У народным календары ў снежні ёсць дзень Варвары, ад якога пачынаўся цыкл зімовых абрадаў і святаў. Варвара лічыцца апякункай жанчын, выступае як лекарка. У традыцыйнай культуры Варвара мела адносіны да вады і праз яе – да свету продкаў [31, 52 – 65]. Напрыклад, Варварын Роў ёсць каля легендарнай Каменнай Горкі паблізу Бабруйска; у Хоцімскім раёне Магілёўскай вобласці ёсць вёска Варвараўка. Паводле легенды, назву гэтаму паселішчу дала незвычайная дзяўчынка з такім імем, якая тут некалі жыла. А незвычайнасць Варвары палягала ў тым, што яна магла прадбачыць будучае, варажыла, давала парады, якімі карысталіся нават дарослыя і сталыя людзі, лекавала і даглядала жывёл [2, № 61]. Каля вёскі Дзем'янкі Кармянскага раёна знаходзіцца Варварына балота (у мінулым возера). Сцвярджаецца, нібыта жыла некалі ў вёсцы прыгожая дзяўчына Варвара, якая патанула ў гэтым вадаёме [34, 39].

Сустрэкаюцца назвы з імёнамі **Марцін і Макарый**. **Святы Марцін** лічыцца апекуном воінаў, конепасаў і суконнага рамяства, а таксама ён з'яўляецца патронам ваўкоў [9, 190 – 191]. Вядома, што раней на нашых землях існаваў культ Святога Марціна, дні якога святкаваліся з 10 па 12 лістапада. У гэты час распальвалі рытуальныя вогнішчы і рэзалі гусей. На Марцінавай Гары каля вёскі Стражавічы Чашніцкага раёна знойдзены два грашова-рэчавыя скарбы XI ст. [45, 89]. Каля вёскі Лайбуны Браслаўскага раёна знаходзіцца валун з лункамі (з 1992 г. помнік прыроды), які ў народзе завецца Марцін-Камень. Паводле легенды, назва паходзіць ад імя гаспадара Марціна, якому належала зямля каля каменя [25, 124 – 125]. Ёсць Марцін-Камень і каля вёскі Кузьмы Шчучынскага раёна [2, № 135].

Макараўскі ўзгорак знаходзіцца каля вёскі Крупец Добрушкага раёна. Расказваюць, што там жыў манах **Макарый**. Каля вёскі Харытонцы Крупскага раёна знаходзіцца магільны насып – сімвалічная магіла нейкага Макара, на якой стаіць невялікі жалезны крыж, а побач – кавалак ад каменнага крыжа. Паводле архіўных дадзеных, некалі тут знаходзіліся тры каменныя крыжы: Макараўскі, Маісееўскі і Скарпіён. Легенда сцвярджае, што пад першымі двума пахаваны рускія генералы, а пад трэцім – французскі генерал. У 1930-я гады адзін з крыжоў мясцовы мужык перарабіў на жорны, а куды дзеліся два другія – невядома. Паводле адной сучаснай версіі, у Макаравай магіле пахаваны партызан Макар – удзельнік вайны 1812 года, а паводле другой – Макар-старац [2, № 12].

Малюнак 1. Перунова Гара, в. Вялікі Поўсвіж, Лепельскі раён

Малюнак 2. Ільінская Гара, г. п. Радашковічы, Маладзечанскі раён

Малюнак 3. Святая крыніца на Юр'евай Гары ў Віцебску

Малюнак 4. Сцёп-Камень каля в. Краснікі Докшыцкага раёна

Малюнак 5. Рака Вілія, Астравецкі раён

*Малюнак 6. Сасна Куліна.
Вярхоўе ракі Віліі,
Дошчыцкі раён*

*Малюнак 7. Дуб Якуб, в. Казлы,
Нясвіжскі раён*

*Малюнак 8. Марцін-Камень, в. Лайбуны,
Браслаўскі раён*

У беларускай легендзе пра паходжанне зязюлі сустракаецца яшчэ адзін міфалагічны персанаж, які можа мець як чалавечы, так і змяіны выгляд. Гэта вуж **Якуб**, які жэніцца з вясковай дзяўчынай. Жывуць яны ў падводным палацы Якуба, у іх нараджаюцца дзеці: два хлопчыкі і дзяўчынка. Сваякі жонкі забіваюць Якуба, пасля сыны і дачка ператвараюцца ў дрэвы: бярозу, хвою і асіну. Жонка вужа ў распачы пераўтвараецца ў зязюлю і ляціць па лесе, гукаючы: «Якуб!»

З іменем легендарнага першанасельніка Якуба звязана вёска Якубоўшчына ў Міёрскім раёне на Віцебшчыне, а таксама такія мікратапонімы, як Якубаў Лог, Якубава Лагчына [27, 62 – 63, 322]. Вядомыя і дрэвы, звязаныя з гэтым імем. Гэта Дуб Якуб у вёсцы Казлы Нясвіжскага раёна і Дуб у вёсцы Царкавішча Ушацкага раёна, які знаходзіўся ва ўрочышчы Якубоўшчына і з-пад якога некалі выцякала крынічка [13, 151, 156].

Цікавасць уяўляюць і назвы гарадзішчаў, звязаныя з іменем **Раман**. Раней два мястэчкі ў Слуцкім і ў Горацкім раёнах, дзе знаходзяцца Раманавы Горы (гарадзішчы), таксама насілі назвы Раманава, але ў савецкія часы былі перайменаваны ў Леніна. Пра Раманаву Гару на Случчыне адна легенда расказвае, што гару ўзвёў князь Раман, а другая гаворыць пра разбойныя напады князя Рамана разам з дружнай на вандроўных купцоў [12, 344]. Эпічны князь Раман асабліва характэрны для веснавых песень, якія сімвалізуюць уяўленні пра сватанне і шлюб, пра заход і ўсход сонца, а таксама для песень, якія злучаны з веснавой абрадавай гульні «Варатар». Песні пра князя Рамана маюць багатую колькасць варыянтаў. У некаторых сюжэтах Раман абарочваецца ваўком ці гарнастаем [14, 267 – 305; 15, 27 – 55; 24, 589 – 640].

Нейкі Раман Шаціла быў першапасяленцам паселішча Шацілак (іначай – Шацілавічаў або Шацілкавічаў), якое папярэднічала з'яўленню горада Светлагорска Гомельскай вобласці. Ягоная дачка патанула ў віры, бацька ж пабудаваў на беразе ракі храм, а сам назаўсёды сышоў з гэтых мясцін [34, 39 – 40].

З іменем Раман звязаны і іншыя беларускія тапонімы. Гэта вёска Раманава (Шчучынскі раён Гродзенскай вобласці), вёска Раманавічы (Гомельскі раён Гомельскай вобласці, Дзятлавіцкі і Шчучынскі раёны Гродзенскай вобласці і Магілёўскі раён Магілёўскай вобласці), вёска Раманаўка (Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобласці), вёска Раманоўка (Аршанскі і Талачынскі раёны Віцебскай вобласці), вёска Раманаўшчына (Барысаўскі, Валожынскі, Мядзельскі раёны Мінскай вобласці), вёска Раманоў (Краснапольскі раён Магілёўскай вобласці), вёска Раманчукі (Глыбоцкі раён Віцебскай вобласці), вёска Раманы (Маладзечанскі раён Мінскай вобласці), вёска Раманы (Воранаўскі, Іўеўскі, Карэліцкі раёны Гродзенскай вобласці), вёска Раманькі (Краснапольскі раён Магілёўскай вобласці) і інш. [28, 313 – 314].

У вёсцы Зборск Асіповіцкага раёна гарадзішча лічыцца Гарой каралевы (княгіні) **Домны**, а ў вёсцы Дзмітравічы Бярэзінскага раёна – Гарой князя **Дзмітрыя**. Імёны Раман, Домна, Дзмітрый характэрны для герояў сярэднявечных баладах [12, 343 – 345]. У вёсцы Лешніца Пухавіцкага раёна знаходзіцца Дзямідава Гара, на якой нібыта адбывалася «бітва рускіх са шведамі».

Як бачна, усе згаданыя вышэй персанажы з рознымі асабістымі імёнамі, тым не менш, маюць шмат агульнага. У асноўным гэта багатыры і багатыркі, волаты і валатоўны, якія выварочваюць з каранямі дрэвы, шпурляюць агромністыя камяні і іншыя рэчы, насыпаюць горы, утвараюць крыніцы і рэкі, мяняюць іх напрамак. Яны з’яўляюцца першанасельнікамі і заснавальнікамі некаторых паселішчаў, а таксама першымі памерлымі людзьмі, валодаюць якасцямі чараўнікоў і знахараў, апякуюцца свойскай жывёлай. Некаторыя з іх звязаны з культамі, у тым ліку са змянімым, маюць антрапаморфны жывёльны ці раслінны выгляд. Іншымі словамі, багатыры і багатыркі, волаты і валатоўны валодаюць якасцямі магутных бостваў – упарадкавальнікаў свету. Некаторыя з іх выяўляюць рысы, якія дазваляюць атаясамліваць іх з богам навальніцы Перуном (Грымотнікам), а іншыя маюць дачыненне да культуры змяі, што, у сваю чаргу, можа адсылаць да праціўніка Перуна хтанічнага боства – Вялеса.

ЛІТАРАТУРА

1. *Агапкина, Т. А.* Марк // Славянские древности: этнолингв. словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 3. К (К – П) – М.: Международные отношения, 2004. – 704 с.
2. *Архіў Этна-гістарычнага цэнтра «Явар».* №№ 12, 13, 18, 29, 40, 53, 54, 56, 101, 121, 134, 135, 136, 156, 159.
3. *Афанасьев, А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – Т. 1. – 415 с.
4. *Афанасьев, А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – Т. II. – 397 с.
5. *Афанасьев, А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М.: Современный писатель, 1995. – Т. III – 416 с.
6. *Белова, О. В.* Великан // Славянские древности: этнолингвист. словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. А – Г. – М.: Международные отношения, 1995. – 584 с.
7. *Богданович, А. Е.* Пережитки древнего мирозерцания у белорусов (Этнографический очерк) / А. Е. Богданович. – Гродно: Губернская типография, 1895. – 186 с.
8. *Бутов, И. С.* Перунова топонимика / И. С. Бутов // Таинственная Беларусь: материалы конф. (г. Минск, 25 января 2015 г.) / под ред. Л. В. Дучиц. Уфоком. – Минск.: Регистр, 2015. – 108 с.

9. *Валенцова, М. М.* Мартин // Славянские древности: этнолингв. словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 3. К (К – П) – М.: Международные отношения, 2004. – 704 с.
10. *Валодзіна, Т.* Пахаванне дзеда і бабы / Т. Валодзіна // Міфалогія беларусаў: энцыклапед. слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: «Беларусь», 2011. – 607 с.: іл.
11. *Драздовіч, Я.* Дзённік. / Я. Драздовіч // Маладосць. № 2. – 1992. – С. 113 – 130.
12. *Дучыц, Л. У.* Гарадзішчы ў светаўспрыманні беларусаў / Л. У. Дучыц // Гісторыя і археалогія гарадзішча Маскавічы; укладальнікі В. У. Мядзведзева, Э. А. Ляшкевіч; навук. рэд. В. У. Мядзведзева. – Рыга: Інстытут беларускай гісторыі і культуры, 2013. – 386 с.
13. *Дучыц, Л., Клімковіч, І.* Сакральная геаграфія Беларусі / Л. Дучыц, І. Клімковіч. – Мінск: Літаратура і мастацтва, 2011. – 384 с.
14. *Жданов, Ив.* Песни о князе Романе / Ив. Жданов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 4. – Спб.: 1890. – С. 267 – 305.
15. *Жданов, Ив.* Песни о князе Романе (продолжение) / Ив. Жданов // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 5. – Спб., 1890. – С. 27 – 55.
16. *Жудро, Ф. А.* Бельничский Рождественско-Богородицкий монастырь / Ф. А. Жудро. Могилев на Днепре: Скоропечатня и литография Ш. Фридланда, 1894. – 21 с.
17. *Зайкоўскі, Э. М.* Новыя звесткі пра паганскія культавыя помнікі на Беларусі // Тутэйшыя: уклад. С. Дубаўца. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1989. – С. 190 – 201.
18. *Зайкоўскі, Э. М.* Месца Вялеса ў дахрысціянскім светапоглядзе насельніцтва Беларусі: XII Міжнародны з'езд славістаў. Даклады / Э. М. Зайкоўскі. – Мінск: 1998. – 15 с.
19. *Зайкоўскі, Э. М.* Вілія – сакральная рака балтаў і славян / Э. М. Зайкоўскі // Матэрыялы па археалогіі Беларусі / Інстытут гісторыі НАН Беларусі; навук. рэд. А. М. Мядзведзеў. – Мінск, 2002. – № 5. – С. 262 – 270.
20. *Зайцаў, А.* Сакральная геаграфія Вілейшчыны (паганскія культавыя помнікі Вілейшчыны) / А. Зайцаў // Культурны ландшафт Вілейшчыны. – Мінск: Мінсктыпраект, 2004. – С. 64 – 73.
21. *Иванов, В. В.* Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции тестов / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1974. – 341 с.
22. *Иванова, А. А.* Микротопонимия Мозырского Полесья / А. А. Иванова. Издание второе. – Мозырь, 2007. – 219 с.
23. *Ивлева, Л. М.* Масленичная похоронная игра в традиционной культуре Белорусского Поозерья / Л. М. Ивлева, А. В. Ромадин // Зрелищно-игровые формы народной культуры. Серия «Фольклор и фольклористика» /

Ленингр. Гос. ин-т театра, музыки и кинематографии им. Н. К. Черкасова; сб. науч. ст. – Л.: ЛГИТМИК, 1990. – С. 196 – 203.

24. *Коробка, Н. И.* Весенняя игра-песня «Воротарь» и песни о кн. Романе / Н. И. Коробка // Известия отделения русского языка и словесности. – 1899. – Т. 4. – Кн. 1–2. – С. 589 – 640.

25. *Культавыя і гістарычныя валуны Беларусі / А. К. Карабанаў [і інш.];* Нац. акад. навук Беларусі, Інстытут прыродакарыстання. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 235 с.

26. *Ламака, В. М.* Анамастычны слоўнік Гродзеншчыны / В. М. Ламака і інш.; пад рэд. П. У. Сцяцко. У 2-х ч. Ч. 1. Мікратапонімы. – Гродна: ГрДУ, 2005. – 346 с.

27. *Легенды і паданні / склад. М. Я. Грынблат і А. І. Гурскі; рэд. А. С. Фядосік.* – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

28. *Лемцюгова, В. П.* Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Літэратура і Искусство, 2008. – 416 с.

29. *Лобач, У. А.* Валькірыі паўночнабеларускіх паданняў: сімволіка і тыпалогія вобразу / У. А. Лобач // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – № 9. – 2016. – С. 36 – 44.

30. *Ляўкоў, Э. А.* Маўклівыя сведкі мінуўшчыны / Э. А. Ляўкоў; рэд. Л. В. Аляксеў]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 213 с.

31. *Некрылова, А. Ф.* Святая Варвара в народной культуре / А. Ф. Некрылова // Традиция в фольклоре и литературе / ред.-сост. М. Л. Лурье. – Спб.: Б. и., 2000. – С. 52 – 65.

32. *Николай-архимандрит.* Историко-статистическое описание Минской Епархии. – Спб.: В тип. Дух. журнала «Странник», 1864. – 315 с.

33. *Пракаповіч, І. М.* Мястэчка над возерам: Задзеўе і ваколіцы / І. М. Пракаповіч, І. М. Заяц. – Мінск: Ковчег, 2006. – 56 с. : іл.

34. *Рогалев, А. Ф.* Скрытый смысл географических названий, легенд и преданий (по материалам Беларуси) / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2012. – 208 с.

35. *Руберовский, Н. О.* Марьино-Горской церкви / Н. Руберовский // Минские Епархиальные ведомости. – № 1. – 1876. – С. 13 – 17.

36. *Слоўнік мікратапонімаў Магілёўшчыны / склад. С. В. Клімуць і інш.* – Магілёў: МДУ, 2004. – 206 с.

37. *Сумцов, Н. Ф.* Сказки и легенды о Марке багатом / Н. Ф. Сумцов // Этнографическое обозрение. – № 1. – 1894. – С. 9 – 29.

38. *Толстая, С. М.* Имя / С. М. Толстая // Славянские древности: этнолингв. словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. (Д – К). – М.: Международные отношения, 1999. – 704 с.

39. *Толстой, Н. И.* Имя в контексте народной культуры / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Язык о языке / под общим рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. – М: Языки русской культуры: Кошелев, 2000. – С. 597 – 624.

40. *Топоров, В. Н.* Об одном способе сохранения традиции во времени: имя собственное в мифопоэтическом аспекте / В. Н. Топоров // Проблемы славянской этнографии: к 100-летию со дня рождения Д. К. Зеленина / сб. статей; отв. ред. А. К. Байбурин, К. В. Чистов. – Наука, Ленинградское отделение, 1979. – С. 141 – 149.

41. *Топоров, В. Н.* Заметки по похоронной обрядности (к 150-летию со дня рождения А. Н. Веселовского) / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования: сб. научн. трудов. Академия наук СССР. Институт славяноведения. – Т. 6. – 1985. – М.: Наука, 1987. – С. 10 – 52.

42. *Халанский, М.* Южно-славянские сказания о Кралевице Марке в связи с произведением русского былевого эпоса. Ч. 1. / М. Халанский // Оттиск из «Русского Филологического Вестника». – Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1893. – 179 с.

43. Чарадзеіныя казкі: у 2 ч. Ч. 1 / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; склад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч, рэд. выд. В. К. Бандарчык. – 2-е выд., выпр. і дапрац. – Мінск: Беларуская навука, 2003. – 639 с.

44. *Шпилевский, П. М.* Путешествие по Полесью и белорусскому краю / предисл., примеч. и коммент. С. А. Кузьяква. – Минск: Полымя, 1992. – 251 с.

45. *Штыхов, Г. В.* Археологическая карта Белоруссии. Вып. 2 // Памятники железного века и эпохи феодализма. – Минск: Полымя, 1971. – 275 с.

46. *Jel, A.* Maryi-Góra / A. Jel // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wydany pod redakcją F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Т. VI. – Warszawa: Nakładem F. Sulimierskiego i W. Walewskiego. Druk «Wieku». – Nowy-Świat, 1885. – S. 156.

47. *Jel, A.* Święta Górka / A. Jel // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Wydany pod redakcją F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Т. XI. – Warszawa: Nakładem F. Sulimierskiego i W. Walewskiego. Druk «Wieku». – Nowy-Świat, 1885. – S. 690.